

І. М. Старовойтенко
*Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України
м. Київ*

**ЛИСТИ Д. МОРДОВЦЯ ДО Є. ЧИКАЛЕНКА
(1896–1898 рр.)**

У великій за обсягом та тематично багатій епістолярній спадщині відомого громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст. Євгена Харлампійовича Чикаленка листування із письменником, істориком, громадським діячем, який проживав у Петербурзі, Данилом Лукичем Мордовцем майже повністю присвячене вирішенню однієї проблеми – літературно-видавничої. Як відомо, однією із форм добродійної діяльності Є. Чикаленка була матеріальна підтримка українських письменників та публіцистів, заохочення їх до участі у літературній праці, яка була полишена багатьма з них через пригноблене становище українського друкованого слова та мізерні гонорари за написані твори. Меценат не шкодував коштів на громадські справи, а тому часто пропонував і молодим талановитим письменникам, і більш зрілим писати твори українською мовою, брався оплачувати їхню працю із власної кишені за розмірами гонорарів російських видавництв.

12 листів Є. Чикаленка до Д. Мордовця, які зберігаються у Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М.М. Коцюбинського, виявлені й опубліковані В. Бойком у „Сіверянському літопису”¹. Вони хронологічно охоплювали період від 20 лютого 1896 до 7 грудня 1898 р. Упорядник супроводив публікацію передмовою, в якій ознайомив читачів із адресатами, мотивами їхнього листування та подав короткий аналіз листів Є. Чикаленка. Для відтворення повноти дворічного змістовного епістолярного діалогу Є. Чикаленка із Д. Мордовцем і для з’ясування всіх сумнівних питань їхніх стосунків вважаємо за доцільне опублікувати і листи Д. Мордовця до Є. Чикаленка, які виявлені в Інституті ру-

копису НБУВ, де, власне, зберігається основна частина епістолярної спадщини Є. Чикаленка дореволюційного періоду.

Згадана кореспонденція знаходиться у фонді № I (№ 35623–35632): це 9 листів, що охоплюють період від 21 червня 1896 р. до 19 грудня 1898 р. Один лист під № 35627 адресований М. Комарову.

Д. Мордовець у кожному листі вказував свою адресу: листи, в основному, надсилалися із Петербурга, де Д. Мордовець жив по Столярному провулку, 6, деякі – з Кисловодська. Очевидно, початкове листування зав'язалося між незнайомими людьми, бо адресати вперше зустрілися лише у кінці 1896 р., 20 грудня, на святкуванні ювілею 35-літньої літературної діяльності Д. Мордовця. Є. Чикаленко був делегований на ювілей Одеською громадою. А тому у першому листі Д. Мордовець звертався до свого адресата, як до добродія, і вибачався, що не записав і не запам'ятав його імені.

Ініціював початок листування Є. Чикаленко, він у своєму першому листі запропонував відомому і авторитетному не лише серед читачів, а й серед урядовців та цензорів письменникові залишити „оранку чужої ниви”, а взятися за свою „убогу та занедбану”: написати історичний твір українською мовою, який обіцяв преміювати власними коштами. Спонукало Є. Чикаленка до подібної пропозиції опубліковане у часописі „Зоря” оповідання Д. Мордовця „Сорока на лозі”, у якому автор зобразив поневіряння українських письменників у пошуках заробітку по чужих часописах та видавництвах.

Як видно, Д. Мордовець лише через 4 місяці відповів згодою на пропозицію Є. Чикаленка написати історичний роман „родною нашою мовою” (лист № 1), повідомляв коротко про сюжет свого твору, його розмір та з'ясовував питання, яке виявилось найбільш проблематичним у листуванні: хто подаватиме твір до цензури – сам автор чи замовник твору Є. Чикаленко, і просив негайної відповіді від адресата.

Письменник пояснював, що свій твір він писав не для народу, а для української інтелігенції, яку, на його думку, треба було, в першу чергу, національно освідомлювати своєю літературою та культурою, а вже вона повинна була просвітити і народ. Автор писав у листі: „Так діялось ув усіх просвищенних народів: зверху вниз, а не догори ногами!” (лист № 2) і пояснював, що це рішення не його власне, а всієї петербурзької громади, його підтримав і Д. Яворницький, який благословив написаний твір словами: „нехай [...] лелеки летять на Україну, а не комашня” (лист № 2).

Всі 12 листів Є. Чикаленка та 9 листів Д. Мордовця присвячені проблемі видання двох відомих історичних творів письменника українською мовою – роману „Дві долі” та повісті „Семен Палій, воскреситель правобережної України”, написаних на замовлення Є. Чикаленка. У них йшлося про місце, умови видання творів, розмір гонорару за „Дві долі”, шляхи подолання цензурних бар’єрів. Зміст листів Є. Чикаленка яскраво демонструє, як автор морально заохочував відомого письменника, високо оцінивши вже перший твір, назвавши його „діамантом української літератури”, за літературною вартістю прирівнював його до історичних творів М. Вовчка. Чикаленко запевняв адресата, що його українські твори кращі за змістом та формою від російських, і що він пізно почав „писати для душі”, але просив надолужити втрачений час і написанням талановитих творів заслужити собі повагу українського громадянства.

Листи Д. Мордовця стали яскравим свідченням того, яким важким було становище українського слова, які жорсткі вимоги до нього були поставлені російською цензурою: їх не послаблювали ані зв’язки та знайомства серед високого начальства, ані власна репутація, і Дмитро Лукич з гіркотою писав, що його близький приятель – сенатор на прохання допомогти йому визволити твір з-під другого арешту відповів: „Доходьте хоч до сенату або й до самого царя, а все буде однаково” (лист № 5).

З листів видно, що роман „Дві долі” біля двох років блукав по цензурних установах, наштотвхуючись на заборони та арешти. Спочатку автор відправив рукопис в Одесу для передачі його М. Комаровим цензурі, але одеська цензура роман не пропустила. Тоді довелося повернути його авторові і сподіватися, що впливове ім’я Д. Мордовця відіграє у цій справі певну роль, але ці сподівання виявилися даремними: безкомпромісних цензорів не підкупило відоме ім’я письменника, і вони, позичаючи очі у Сірка, давали йому негативну відповідь та двічі накладали на твір арешт. Після першого арешту його повернули, а після другого довелося наймати за 25 крб. студента, щоб переписати твір „під калавуром” та забрати собі.

У листі до М. Комарова (ф. III, № 35627) Д. Мордовець детально описав всі свої клопотання перед столичним цензурним комітетом і називав цензуру найгіршими словами: „проклятуцим синедріоном”, „Іродовим кодлом”, „Главним тюремним логовом печаті”. Після другого арешту твору письменник писав, що йому вже остогидли всі його заходи, і він передавав роман на волю Чикаленка: „Нехай

вже Єв[ген] Хар[лампійович] орудує – як і що: скільки примірників, яка ціна книжці і який гонорар – хай він хазяїнує, а я – „спорить і прекословить не буду...”².

З листів також видно, що ніякого непорозуміння між адресатами щодо виплати гонорару та загострення через це їхніх стосунків, про яке йдеться у вступній статті В. Бойка, не було. Навпаки, Д. Мордовець писав, щоб Чикаленко не турбувався про „умовини”, тобто про виплату гонорару, бо його творові, перш за все, треба було вирватися на світ Божий, із-під цензурних перепон. Автор розмір гонорару за свій твір пропонував визначити або Є. Чикаленкові, або редакторові часопису, в якому твір друкуватиметься.

У цілому ж тон листів Д. Мордовця доброзичливий, він часто звертався до Є. Чикаленка по-батьківськи: „дорогий синашу”. Але видно, що він не погоджувався із деякими закидами свого кореспондента, зокрема, таким, що його ім'я серед російських читачів користувалося малою популярністю. Д. Мордовець відверто пояснив причину свого співробітництва у російській літературі, написавши: „я б з нашою мовою дуба дав”, та надіслав вирізку із газети, яка свідчила, що у списку популярних письменників ім'я Мордовця стояло на 7-му місці.

Як видно із листа Є. Чикаленка до О. Маковея³, лише у 1898 р. остаточно було вирішено питання про місце видання твору: він відправляв „Дві долі” до ЛНВ та просив зробити кілька сот відбитків твору і надіслати їх до Росії. У цьому часописі „Дві долі” із деякими змінами і були опубліковані⁴, але Д. Мордовець залишився незадоволений тим, що його твір „покалічили” галицькою мовою. Також видно, що письменник відмовився від гонорару, а пропонував його використати на громадські справи. Петербурзька громада порадила передати ці кошти Науковому Товариству ім. Т. Шевченка у Львів на заснування фонду ім. Д. Мордовця для преміювання українських історико-белетристичних творів⁵.

Другий свій твір, повість „Палій”, Д. Мордовець писав, оглядаючись на цензуру, так „як би за спиною в мене стояв гаспидський цензурний „зась” з ломакою” (лист № 5). З листів видно, що до поданого твору, зокрема до висвітлення постаті І. Мазепи, мали певні зауваження редакції і ЛНВ, і „Киевской старины”, але з ними автор не погоджувався, бо вважав свою позицію правильною, підкріпленою документами.

У одному із останніх листів Д. Мордовець повідомляв про за-

твердження ним у міністра внутрішніх справ І. Горемікіна у кінці 1897 р. статуту Товариства ім. Т. Шевченка, яке почало діяти у Петербурзі із 1898 р., і до листа прикладав список всіх, хто підписався під статутом та запрошував і Є. Чикаленка приєднатися до них.

Всі листи Д. Мордовця написані на аркушах із зошита, чорним чорнилом, дрібним почерком, вони не мають механічних пошкоджень, закреслень, найважливіші фрази або слова кореспондент підкреслював чорнилом, синім чи червоним олівцем робив підкреслення, очевидно, адресат, і у публікації вони виділені курсивом. Автор листів часто вживав русизми, відчувається, що у початковому періоді листування він погано володів українською мовою, бо після першого абзацу у листі перейшов на російську мову. Закінчення деяких листів писалися, очевидно, поспіхом, про що свідчить видозмінений почерк і більша кількість нерозбірливо написаних слів. Кореспондент писав „ярижкою”: вживав „ъ” у кінці слова, замість „і” вживав літеру „и”, „и”-„ы”, „ї”- „йи”, „йо” – „ё”, проставляв знаки наголосу у словах. Своєрідно писав літеру „с”: вона не мала нижнього заокруглення, а верхня частина мала прямокутну форму, в літери „т”, „п” додавав зигзаг до вертикальної палички, літера „з” не мала нижнього заокруглення, „х” була подібною до „м”. Тексти листів у публікації подаються за сучасним правописом зі збереженням русизмів, уривків російською мовою.

№ 1

Кисловодське червня 21- р.[18]96

Ох, добродію-серце, я вже не знаю, що Вам і казатиму, бо прийшлося, як от кажуть, у Сірка очі позичать. Мабуть, про мене в писанні сказано: „Змилувався бог на рака – дав йому очі ззаду”. Так і мені. Сором і казати: я, бачите, добродію, як оті люде кажуть, змішався як Омелькова мати перед смертю...

А знаєте – з чого? Ось слухайте. Признаюсь по-московськи. Я забул Ваше имя и отчество. Срамъ! Получив ещё зимою Ваше письмо, я забул записать Ваш адрес, как это иногда делаю, в свою записную книжку. Поленился или забул. А потом, уезжая 1-го мая из Петербурга сюда на юг, я забул взять Ваше письмо, где имеется Ваш адрес, и потому теперь и оказалось, что я сам себя «пошыв у

дурни». Помню только, что, кажется, Вам надо адресовать на ст. Мордаровку⁶. Так вот какое дело.

А мне есть о чём с Вами поговорить.

После Вашего письма мне пришлось много раз беседовать с питерскими щирыми земляками⁷ как вообще о наших украинских народных делах, так и о Вашем предложении – написать что-либо для народа. У нас по этому поводу было даже несколько совещаний, на которых и приняты были некоторые решения – все это по части духовного воспитания нашего народа. Не знаю – приведут ли к чему эти решения; но на меня собственно как-бы возложена была земляками миссия: написать для украинцев исторический роман – родною нашею «мовою».

Теперь, удалившись от света на всё лето, я могу с облегченным сердцем сказать, что исполнил возложенную на меня миссию.

Сюжетом для своего романа я взял самую характерную и самую трагическую эпоху из всей истории Украины – эпоху, которая окрещена роковым словом – «Руина». Это эпоха от смерти Бог[дана] Хмельницкаго до – Мазепы. То была как-бы агония народа, который мог выработать свою самостоятельную долю, и благодаря своим же выродкам – попал в духовную и политическую неволю.

Роман мой носит название «*Дви доли*». Он начинается так: «Ходили колись по землі дві доли, шукаючи кожна те, що їй од Бога наказано; а як прийшов час, то й спіткала кожна того, за ким од самої колиски аж до темної домовини ходити мала поруч, мов із старцями михоноши, показуючи шлях чи до щастя, чи то до нещастя, як кому од Бога судилося».

«Дви доли» – это Юрасева Хмельн[ицкого] и Ивана Сирка. Ивася доля знайшла під сільською стріхою, у вбогій хатині, у колисці з решета з-під гусенят. Юрася доля спіткала – у багатім будинку, у роскошній колисочці і т.д.

А чия доля краща?

Сирко - это олицетворение непоколебимой воли козачества; Юрась – это та гниль, отшатнувшаяся от народа, которая и погубила его. Они оба – олицетворение украинской доли. Тут все лица проходят у меня, как в калейдоскопе.

Книга выйдет не малая, листов 20 печатных, фрац[узского] формата или стр[аниц] более 300.

Тепер как быть с цензурой? Вы ли представите её, т.е. на цензуру и мою рукопись, цензору в Одессе (и тогда прислать ее

Вам? да? – Может быть цензор будет мил с Вами), или я в Питере должен хлопотать?

Пишите в Кисловодськ срочно на моё имя.

Ваш Д. Мордовец.

ІР НБУВ, ф. І, № 35623.

№ 2

Кисловодське 10/12 - VII-[18]96.

**Не для гурту
(секретно).**

Вельми шановний добродію!

Ви пишете, любий синашу, що Вас смуцає те, що мої „Дві долі” займуть 300 сторін і що для народу се дуже, дуже велика книжка.

Ох, синашу, з того часу, як Ви писали до мене, щоб я пошився у перекладчики „Спартак”⁸ – а ця книжка, цей „Спартак” не в міру більший над мої „Дві долі” (може втрое більший!) – з того часу, дещо велике здохло в лісі. Ось слухайте. Я писав свої „Дві долі” – *не за-для народу.*

Зимою, у Петербурзі, тричі збіралась „рада” старших і молодших українців⁹ і на „раді”¹⁰ вийшов такий присуд: „дід Данило повинен написати історичне оповідання не за-для народу, а за-для інтелігенції української”.

Цей присуд обоснували земляки от-на чім:

1. Школи нам на Україні ніколи не дадуть і до школи нас не допустять. Це вірно, як смерть. Я списувався у Києві з ген[ералом] Косичем¹¹ (трохи мій приятель) по цьому ділу і прохав його порадитись і з Драгомировим¹² і з Новицьким¹³ генералом (теж мій ширий приятель – не жандарм Новицький¹⁴, а командир 12-го корпусу) – і з цього не вийшло нічого доброго для нашої ідеї.[...] ¹⁵ *І Косич, і Драг[омиров] і Нов[ицький] чують, який вітер віє з Московщини....*

2. Поспільство, чи то народ – за нами не піде, бо воно почитає за велику честь і шану – москалювать. Та воно нас і не зрозуміє, а як зрозуміє, то ще й гірш – злапає нас, і як „ляхів” і „бунтовщиків” поведе до урядника-похмитюхи або до станового – у „холодну”, мов ляхів за часи 1862–1863 рр¹⁶.

3. Наші „метелики” і пусті книжочки-казочки поспільство почитає

за дурницю, бо Грінченко-Чайченко, посилаючи до мене цілий оберемок своїх і чужих книжечок свого видання, плачеться в своєму листу, що народ таких книжечок *не бере*... „Сиди і не рипайся з хати...”. 4. За нами піде тільки українська „інтелігенція”, коли ми їй дамо такі художественні твори, як Кулішева „Чорна рада”. А як за нами піде інтелігенція (молодь, студенти, гімназисти, молоде попівство, бурсацьтво...), то вона й народ поведе за собою. Так діялось ув усіх просвіщенних народів: зверху вниз, а не догори ногами.

От, який, синашу, присуд положила громада!

Оце сими днями приїздив сюди до мене Еварницький, і я читав йому „Дві долі”. Він дав їм велику ціну, і каже, що се то й треба для України, а не „метелики”. Нехай – каже – лелеки летять на Україну, а не комашня.

І от я даю свою „лелеку”. Пустите Ви її до свого дворища, чи ні – я не знаю. Не приймете – вона полетить туди, де її приймуть.

Я так обмалював „руїну”, що її не тільки народ зрозуміє, але й мала дитина... А до цензури я підпустив не одного бісика. Нехай тільки – пан Комар¹⁷ добре оборудує цензора, а коли він не має надії на себе, то я сам у Петербурзі укоськаю, як бог поможе, гаспидську цензуроньку. Теж я написати маю і до д. Комаря.

Бувайте здоровенькі.

Щиро прихиль[ний]

Д. Мордовець.

P.S. Пишу „заказним” та ще й „чина”¹⁸ свого виставляю на конверті замість пугала для „серцевидів”, щоб носа свого не встромляли в мого інтимного до Вас листа.

ІР НБУВ, ф. І, № 35624.

№ 3

Столярне, 6. 10-VIII чи пак IX- [18]96

Ох, синашу любий, не бийте й не лайте мене, старого собаку, бо вже мене цілий вік цензуронька гаспидська била, мов того Рябка, що Гулаків божевільний пан і за й за те лупив¹⁹.

Як вернувся я з Самарканду (он куди, старий собака вештався – аж до самісінького Тамерлана!), то й знайшов тут у Столярному вашого листа, що писали Ви до мене у Кисловодське (сюди його

звідти заслали), та тоді зараз і написав – вибачайте – не до Вас (бо Ваша Мардарівка, здається мені, живе без „заказної” пошти), а до д. Комаря, щоб мерщій вислав до мене мої „Доли”. А їх і досі нема.

А що до Ваших „умовин” – та цур! – ще коли цензура не проковтне (щоб їй, гадовій дочці, на тім світі косу одрізали та ворота товаричим з смолою вимазали!) – то тоді й „умовини”.

Ачч – ласий Ви, синашу, мов циган до кнурового сала. Се, бач, щоб я увесь свій вік писав по нашому, а не по-московськи. А щоб я тоді їв? Бо у нашому „ставку”, як Ви пишете, і жаби без водидохнуть, а я б з нашою мовою дуба дав. А тепер я, бачите, живу, спасибі москалям-читачам, і скажу про себе: ”хоч с... гола, та каша з молоком” – московським.

А що, буцім, мене москалі та й Ви, вражі діти, перестали читать, так воно сьому брехня: аж гарчать, та читають – хоч ломакою одбивайся від читачів. От, дивіться, як мене читають у різних там читальнях – у Москві, у Нижньому і скрізь: Мордовець – щоб він скис! на *сьомому* місці²⁰! Що?

То-то-ж!

Бувайте здоровенькі та велить Комареві зараз „Доли” мої, по етапу хоч пересилать до мене.

Ваш серцем

Мордовець.

Он – у Самарканді і скрізь по дорозі мене пани-генерали й панянки мов г... на лопаті носили та частували. А то каже – не читають мене! Оваа!

ІР НБУВ, ф. І, № 35625.

№ 4

Столярне, 6 24-ІХ-[18]96

От, синашу! вже й вигідає казна-що! Хиба ж я дурний, щоб образитись Вашим листом! Тю на тебе!

„Дві доли” я ще на тім тижневі сам повіз до гаспидської цензуроньки. Там мене любенько привітали, бо давно знають, і перве слово від самого председателя Коссовича: „А еры соблюдено везде!” „О, господи!” – і це ж, бачите, пани нашої мови і душі нашої!

Сказали приязненько так: "Не турбуйтеся приїздить до нас: тижнів через два-три ми самі Вам напишемо..."

Побачимо!²¹

А Науменкові спасибі! Що то ще скажуть пани наші цензурці?.. А мені однаково – де друкуватимуться мої „Доли” – аби до діла воно було.

Бувайте здоровенькі.

Прихильний з душею

Д. Мордовець.

ІР НБУВ, ф. І, № 35626.

№ 5

Петербург, 23-VIII-[18]97
Столярний, 6.

Вельмишановний добродію!

Ох, синашу, синашу! не знаю, що й казать вам. Хоч лайте, хоч бийте старого собаку: заслужив, як той „Рябоко” у свого пана.

Не писав я до вас про „Дві доли” тим, що й сам не знав, яка буде їх доля; а потім побачив, що мої „Доли” удруге були заарештовані. Хоч сядь та й плач! Я до великих панів мотнувся; кажуть (сенатор Таганцев²² – мій давній приятель): „доходьте хоч до сенату або й до самого царя, а все буде однаково... Просіть, щоб дозволили хоч списать „Дві доли”. Ну, дозволили. Я послав у цензуру одного хлопця – студента, земляка, і він списав за 25 карбованців, а писав так у тих иродів на очах, мало не під калавуром.

Що ж маю робить?

І от – 1-го травня я повівсь до дочки у Саратов, та там на дачі заходивсь (особливо після адреси до мене лубенців – от адреса! ай-ай! ви такої й не чули ніколи!), заходивсь – кажу там коло нової роботи: почав малювать „Палія” і усе, що було на Україні за часи Палієвій Мазепині. Усе літечко писав – рук не покладав, бо до душі робота припала. Зкінчив свого „Палія” вже у Кисловодському – на Кавказі.

А оце тільки що повернувся сюди, аж бачу – ждала мене тут ціла копа листів, а між ними й ваш. Не знаю, що й казать вам. Хоч я й писав „Палія” так, як би за спиною в мене стояв гаспидський цензурний „зась” з ломакою (ні думкою не зачіпав москаля!),

але боюсь, коли б і „Паліечку” мого не ззіли московські хорти. Сам не знаю, на яку й ступить. Хиба прислать до вас „Дві долі”? Робіть з ними, як знаєте, а мені вже все остогидло. І не дивився-б! Які грошенята присудите за ці „Долі” чи ви, чи Науменко (коли він випросить дозвол друкувать їх у „Київ[ськїй] Стар[ині]”) – я спорить і прекословить не буду”, як кажуть москалі. Не для грошей і писав, аби стало на молоко, та на кашу, по писанію: „хоч с.... гола, та каша з молоком”.

А поки – вибачайте. Пишіть, будь-ласка.

А „Палія”, як зберуться тут земляки, оддам ще на їх присуд. А тоді й до вас одгукнемось.

Вашу книжку про хазяйство²³ я бачив, але не мав у руках, щоб прочитать. Хлопці дуже хвалили. За те і спасибі вам, синашу.

Бувайте здоровенькі!

Душею й серцем прихильний

Д. Мордовець.

ІР НБУВ, ф. І, № 35628.

№ 6

Столярний, 6. 10-ІХ-[18]97.

Оце zarazом із сим листом, дорогий синашу, посилаю до вас і свої „Дві долі” і старенького „Палія”. Робіть з ними, як вам мило-сердний Бог на душу положить: чи у Галичині шукатимуть своєї долі „Дві долі”, чи у печерських угодників за ласкою пана Єфименка²⁴, – не знаю. Може, ви порадитесь і з паном Комарем. На його мудру голову я завжди покладав велику надію. Чиніть, як знаєте. А вже як приїхав я сюди з Кавказу, то пан Солодило²⁵ і пан Білило²⁶ сказали мені, буцім то гр[аф] Головін (той самий катюга, що ззів „Дві долі”) – буцім-то сей вовкулака закинув таке слово, що як-би, каже, де-що переробить чи випустить з „Двох доль”, то можно б їх і випустить з капкану цензурного. А! щоб він скис! Не хочу й чобіт калять об той поріг комітетський.

А „Палія” – сам бачу – я так пригладив та ще й бісика у передмові підпустив, що може, й кати цензурні його б не заарештовали. Ось самі побачите. Віддайте ж його Науменкові, коли тее. А які його умовини – хай, будь-ласка, черконе до мене.

Привітайте ж, мій синашу
 Мої ви „Дві долі”,
 Що так тяжко томилися
 В московській неволі
 Та впустіть же і Палія
 До себе у хату
 Й привітайте бідолаху
 Як старшого брата.

Спасибі за Вашу „Розмову”. Коли б більше таких „розмов” і про се й про те, то може б народ наш вийшов із своєї темноти на світ божий скоріш, ніж його визволять з темряви ті поліцейсько-приходські школи.

Бувайте здоровенькі.
 Щиро прихильний

Д. Мордовець.

ІР НБУВ, ф. І, № 35629.

№ 7

Столярний, 6 13-ХІІ-[18]97.

Щира подяка Вам, дорогий земл[я]че, за Ваші й пана Комара турботи коло моїх „Двох дол” і старого „Палія”. І за те спасибі, що Ви де-у-яких козаків моїх трохи пообрізували довгі вуха – „пословиці”, котрі були не до ладу.

А наші тутешні новини такі:

Учора, налігавши на себе „храка” та причепивши на шию червоночорного налігача з Володимером²⁷, поїхав я до пана Гореміки-міністра²⁸ і подав йому до власних рук бамагу з „Уставом” Общества Т.Г.Шевченка²⁹. Принняв Гореміка приязно і сказав: „мы всё это разсмотрим”.

Нехай! – а як прочитають, хто підписавсь під Уставом, то, певне закрутять носами, бо скільки там генералів – страх!

Щирою душею уклоняюсь до пана Комаря, а Вам міцно руку стискаючи, застаюсь серцем прихильний.

Д. Мордовець.

[До листа прикладається список осіб, які підписались під статутом товариства].

Подписавшиеся под Уставом:

1. Действительный Статский Советник Д. Мордовцев.
2. Профессор хирургии, Тайный Советник П. Пелехин.
3. Действительный Статский Советник В. Котельников.
4. Коллежский Советник В. Филиппьев.
5. Игнатий Потапенко (литератор).
6. Действительный Статский Советник Д. Григорович.
7. Тайный Советник В. Авенариус.
8. Н.Н. Каразин (художник и литератор).
9. Аполлон Коринфский (литератор).
10. А.Зарин (литератор).
11. Князь Э. Ухтомский.
12. Д. Кайгородов (професор, Действительный Статский Советник).
13. Николай Вентцель (литератор).
14. Петр Быков (редактор „Всемирной иллюстрации” и „Русскаго Богатства”).
15. Н. Лейкин (литератор, гласный Думы).
16. Григорий Потанин (учёный, путешественник).
17. Генерал-майор Флоренсов (член Комитета по электрическому освещению при Думе).
18. Е. Ганнейзер (литератор).
19. Иннокентий Дараган (землевладелец).
20. Статский Советник Алексей Алексеевич Кованько (гласный Думы).
21. А. Пыпин (член-корреспондент Академии Наук).
22. Пётр Катеринич (бывший предводитель дворянства).
23. Михаил Стасюлевич (Действительный Статский Советник, гласный Думы).
24. Коллежский Советник, доктор медицины Кесар Белиловский.
25. Генерал-майор К. Ставровский (начальник штаба отдельного корпуса пограничной стражи).
26. Генерал-майор Костырко (член учёного Комитета главного артиллерийского управления).
27. Генерал-майор Потоцкий (профессор Михайловской артиллерийской академии).
28. Генерал-майор Кублицкий (профессор академии генерального штаба).
29. Коллежский Советник П. Саладилов.
30. Генерал-лейтенант Домонтович (член военного совета).
31. Профессор И. Репин (художник).
32. Художник А.Сластионов.

33. Капитан В.Алексеев (Начальник лафетного отдела Обуховского завода).

ІР НБУВ, ф. І, № 35630.

№ 8

Столярна вуличка, 6 13- III-[18]98

От що ще вигадала гаспидська дитина – „червоніє, почувши моє прізвіще!” Оттакої! Хиба ж таке погане моє прізвіще, що від його червоніють? Скільки він, бач, винен мені за „Дві долі”... А нічогісінько... Бо я, як та дівчина Тарасова:

Оттака я дівчина –
Така я !
Я „Дві долі”, „дві долі”
Пропила
Та й „Палія”, „Палієчка”
Людям оддала...³⁰

Не треба мені ніякого гонорару за них. Коли вже мій Павло Пелех³¹ дає на громадське діло 40000 ренських – і вже ми сі ренські вислали до Львова, – то нехай і мої гонорари йдуть в громаду: що громада у присуді положе, те й робить з моїми гонорарами.

А чим се не [с]подобавсь мій „Палій” сердитому Комареві? От ще що вигадав! Сказано: *la critique est aise'e, mais l'art est...*³² тут почухаєшся ще не раз.

А що галичанці пустили поговор на мого Сірка та на Сохвійку³³, буцім-то вони „жили” до вінця, то за те й поскубти б їх саме гарзд. Та й попсували вони, ті галичанці, мою мову то сьяк, то так. Хто ж у нас говоре: у широких *штанах*? У нас так: у широких „штанях”. Або „в очі”, коли в нас „*у вічі*”. „Кобзарь” мій і Тарасів у їх бач Кобзар... се вже не наша мова. У нас: пливуть, „пливли”, а вони – по московські переробили „плили”, з „глибини”, коли в нас – „глибини”, вони дали нам „ззулі” замість „зозулі”... А ще краще: „по заводях козацької ріки”, а вони зробили „по заводах”! Які там в біса „заводи” московські?

Нехай би вже пам'ятали Тарасову мову, а не вигадували своєї.

А поки що будьте здоровенькі, та нехай і Комар не сердиться

на мого „Палія” та й на мене: що він там знайшов не до ладу, не гаразд?

Душею щирою до Вас

Д. Мордовець

ІР НБУВ, ф. І, № 35631.

№ 9

**Столярний, 6
19-ХІІ-[18]98**

Високоповажний Євгеній Харлампієвич!

Спасибі Вам за звістку про Ваші турботи з моїми „Двома Долями” і з „Палієм”.

Я так думаю, що питання Ваше про те, що робить з грішми за „Дві Долі”, то тут і питання ніякого немає – Ваша кишеня дає гроші, Ваш і голос мусить панувати над усіма голосами. Так і робить, як знаєте, я на все згожуюсь, бо се не моє діло.

А „Палія” я б прохав, коли Ваша ласка, вернуть до мене. Я не знаю, який погляд галицького „Вістника” і „К[иевской] Старины” на Мазепу, але мій погляд підпирає *summa summa’sum* того, що нам залишили документи про Мазепу. Я не вигадував нічого. А передмову я написав, щоб одвернути від бідного „Палія” цензурне „зась”.

З щирим поважанням Д. Мордовець.

Ви, мабуть, пристанете до „товариства імені Т.Г. Шевченка”. На першій раді, як вибирали Правленіє, сенатор Маркович³⁴ вже приніс нам 200 р. от Импер[аторского] Человеколюб[ивого] О[бщест]ва³⁵.

¹ Бойко В. З епістолярної спадщини Є.Чикаленка // Сіверянський літопис.– 2001. – № 4. – С.46–57.– (Далі – СЛ).

² Лист Мордовцева Д. Комарову М. Від 17 листопада 1896 р.– ІР НБУВ, ф. І, № 35627.

³ Лист Чикаленка Є. до Маковея О. 1898 р. – Відділ рукописних фондів та текстології Ін-ту літератури ім.Т.Г. Шевченка, ф.59, № 2391.

⁴ Лист Чикаленка Є.Х. Мордовцю Д.Л. від 9 березня 1898 р. // СЛ. – 2001. – № 4.– С.54.

⁵ Лист Чикаленка Є.Х. Мордовцю Д.Л. від 7 грудня 1898 р. // Там само.– С.54.

⁶ Мардарівка – найближча поштова станція біля родинного маєтку Є. Чикаленка – Перешори Херсонської губернії.

⁷ У Петербурзі на той час склався потужний осередок українства – Петербурзька громада, яка об'єднала там національне життя, організувала його і виступала посередником у зносинах із громадськими російськими колами. Її членами були такі відомі громадські діячі, як Д. Мордовець, В. Котельников, В. Алексієв, П. Стебницький, О. Лотоцький, Я. Забіло, П. Пелехин, Г. та П. Житецькі.

⁸ У листі від 20 лютого 1896 р. Є. Чикаленко пропонував Д. Мордовцю взятися за переклад або „Тараса Бульби” М. Гоголя, або „Спартак” Р. Джованьйолі (СЛ.– 2001.– №4.– С.49).

⁹ У Петербурзі, крім старшої Петербурзької громади, наприкінці 1890-х років почала закладатися і студентська громада, старша здобувала можливості для легальної праці в українських справах, а молодша віддала перевагу нелегальній політичній діяльності.

¹⁰ На тій „раді” був вчитаний Ваш лист до мене.

¹¹ Очевидно, Косич (Косіч) Андрій Іванович (1833–1917) – офіцер Генерального штабу, пізніше генерал, начальник штабу 12-го корпусу царської свити у військовій кампанії 1877–1878 рр., автор записок „Рушукський отряд...”.

¹² Драгомиров Михайло (1830–1905) – російський генерал українського походження, 1897–1903 – Київський генерал-губернатор. Українофіл, прихильник В. Антоновича і П. Житецького, допомагав проходити цензурні перешкоди українським прозовим та драматичним творам.

¹³ Новицький Микола – офіцер Генерального штабу, генерал і командир 12-го корпусу, був близький до діячів Київської Старої Громади. Автор спогадів про Т. Шевченка, опублікованих у „Київській старині” та „Зорі” у 1889 р.

¹⁴ Новицький Василь – брат Миколи, генерал, начальник Жандармського управління, автор спогадів про український рух у Києві у другій половині XIX ст.

¹⁵ Перед реченням стоїть знак, схожий на літеру „В”.

¹⁶ У ході польського повстання 1863–1864 рр. („січневого повстання”) проти посилення російського окупаційного режиму і невирішеності аграрного питання. Повстання було придушене репресивними заходами.

¹⁷ Комаров Михайло (1844–1913) – бібліограф, громадський діяч, нотар за фахом, автор багатьох бібліографічних праць та покажчиків на твори українських письменників. Комаров мав подати рукопис роману „Дві долі” до цензури.

¹⁸ На конверті, що зберігся при листі, кореспондент писав: „От действ[ительного] стат[ского] советника Д. Мордовцева”.

¹⁹ Мається на увазі Рябко із сатиричної байки П. Гулака-Артемовського „Пан та Собака”.

²⁰ До листа прикладалася вирізка із газети, у якій подавався звіт із громадських бібліотек про читацький попит на найбільш відомих авторів.

З неї видно, що Д. Мордовець набрав 366 читацьких запитів, і його прізвище стояло у списку письменників на сьомому місці.

²¹ У листі до М. Комарова за 17 листопада 1896 р. Д. Мордовець розповідав про свої відвідини цензурного комітету у Петербурзі та докладно передав розмови із його чиновниками, які „у Сірка очі позичили” і повідомляли письменника про заборону на його твір, охарактеризувавши його, як тенденційний. Комітет навіть відмовився повертати рукопис, мотивуючи це тим, що твір може бути опублікований у Галичині. Д. Мордовець наводив у листі цитати із отриманих ним документів, одна із них звучала так: “Его Пр-ву Д.Л.Мор[довце]ву. *Свидетельство*(!!). Выдано сие из С[анкт]-Петерб[ургского] ценз[урного] комитета в удостоверение того, что рукопись под заглавием «Дви доли. Написав Даныло Мордовець” не дозволена к напечатанію, на основании 113 ст. (О, Господи) Уст[ава] о цензуре (Св[од] Зак[онов] т. XIV изд. 1890). Согласно требованию 52 ст. (отгакої!) того ж Устава рукопись удержана при делах Комитета (!!!). Я у той же день пишу бамагу у Главне тюремне логово печати „для исправления”. Але все ж рукопис повернули, бо кореспондент писав: „11 листопаду – бамага! Канцелярия Глав[ного] упр[авления] по делам печати, по приказанию г. Временно (управляющего) исполняющего обязанности Начальника этого Управления, имеет честь уведомить Д[ействительно]го С[татско]го С[оветни]ка Мор[довце]-ва (Столярный пер.,6), на поданное прошение, что ему разрешено получить хранящуюся при делах С.П[етербургско]го Цен[зурного] К[омите]та запрещённую (!!)) рукопись «Дви доли», о чём вместе с сим сообщено означенному Ком[ите]ту для зависящего распоряжения».

²² Таганцев Микола Степанович (1843–1923) – відомий російський юрист, член Державної Ради, служив у міністерстві юстиції. У 1890-х роках призначений сенатором кримінально-касаційного департаменту.

²³ У цей час в одеському видавництві „Південно-російське товариство друкарської справи” вийшла перша книжка Є.Чикаленка „Розмова про сільське хазайство. Чорний пар, плодозмін і сіяна трава”.

²⁴ Єфименко Петро (Петро Одинець) (1835–1908) – історик, дослідник звичаєвого права і етнограф, співробітник часописів „Основа”, „Черниговский Листок”, „Киевская Старина”.

²⁵ Саладилів Петро Матвійович (Солодило) – полковник російського Генерального штабу, потім високий урядовець міністерства внутрішніх справ (управляв відділом страхування). Вживав багато заходів у справі отримання дозволу на видання Євангелія українською мовою та повного „Кобзаря”.

²⁶ Білиловський Кесарій (Цезар Білило) (1859–1934) – письменник та лікар, друкувався у галицьких виданнях. У 1887 та 1892 рр. видав у Харкові та Петербурзі два томи альманаху „Складка”. Перекладав на українську мову німецьких поетів.

²⁷ Як писав П. Стебницький, Д. Мордовець охоче і безвідказно допомагав українцям у подачі рукописів до цензури чи у громадських заходах, він у таких випадках обов'язково „одягав фрак і регалії”. (Див. публікацію П. Стебницького „З архіву Мордовцева”. Відбиток із журналу „Україна”, Київ, 1907 р.).

²⁸ Горемикін І.Л. (1839–1917) – російський державний діяч, 1895–1899 – міністр внутрішніх справ, член Державної ради, 1914–1916 – голова Ради міністрів, противник реформ і діяльності Державної Думи.

²⁹ „Общество им. Т.Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях Санкт-Петербурга” було створено за ініціативою П. Стебницького та П. Саладилова для допомоги українській молоді, яка навчалася у Петербурзі. Воно об'єднало заможних людей, збирало кошти для матеріальної допомоги студентам, організовувало благодійні концерти та зустрічі, головою його був сенатор Андрій Миколайович Маркович.

³⁰ Очевидно, Д. Мордовець перефразував строфи із вірша Т. Шевченка „Утоптала стежечку через яр...”, у якому зустрічаються такі фрази: „Я два шага, два шага пропила, за копійку дудника найняла...”, „Отака я дівчина, така я!...”. (*Шевченко Т. Поезія.* – К., 2001. – Т. 2. – С.150.).

³¹ Мова йде про Пелехина Павла Петровича (1842–1917) – українського хірурга, що народився у Петербурзі, автора 30 праць із питань хірургії, якого вважають піонером у застосуванні антисептичних засобів у Росії. У 1898 р. він передав НТШ ім. Т. Шевченка у Львів у фонд будівництва медичного факультету Українського університету велику суму коштів, за які НТШ купило будинок на вул. Чернецького.

³² У перекладі із французької мови звучить: критикувати легко, але мистецтво є...

³³ Персонажі роману „Дві долі”.

³⁴ Маркевич Микола Андрійович (1830–1907) – громадський діяч та етнограф, працював юристом у Петербурзі, сенатор, помічник президентського Філантропічного товариства. З 1898 р. очолював товариство ім. Т. Шевченка у Петербурзі, добився дозволу на перше повне видання „Кобзаря” (1907).

³⁵ Ці два речення дописані зліва збоку вздовж листа. „Императорское Человеколюбивое Общество” (Филантропическое) – благодійне товариство, що діяло від 1802 р. до 1917 р. у Санкт-Петербурзі, до 1902 р. мало у своєму віданні 221 благодійний заклад і 24 млн. крб. капіталу.